

mindre blev antydet, at yderligere relevant materiale eksisterer, skyldes det, at forfatteren ikke har udnyttet mulighederne for at supplere det i sagens natur stærkt ensidige danske materiale med kilder fra Herrnhuttermissionens arkiv. I sin store Schimmelmann-monografi har professor Christian Degn fra Kiels Universitet netop (jvf. Historisk Tidsskrift 1977, s. 240–43) demonstreret, hvor værdifulde samlingerne i Archiv der Brüder-Unität i Herrnhut (DDR) kan være, når det gælder om at belyse ikke-europæiske befolkningsgruppers vilkår på en anden af organisationens danske missionsmarker i det 18. århundrede, nemlig i Vestindien. I bind II har Finn Gad ganske vist frem til 1768 kunnet støtte sig til David Crantz' officiose missionshistorie »Historie von Grönland« (1765) og »Fortsetzung der Historie von Grönland« (1770); men for bind III eksisterer denne mulighed ikke. Det må være rimeligt at rejse det spørgsmål, hvorvidt det ikke i bind II og III ville have været naturligt at inddrage missionsarkivets righoldige materiale. Af dette kan især fremhæves de såkaldte 'Diarien' eller årsberetninger, som for det 18. århundredes vedkommende eksisterer fra Neu Herrnhut siden 1733, fra Lichtenfels siden 1758 og fra Lichtenau siden 1774, hvortil kommer tilsvarende ubrudte rækker fra de missionsstationer, der blev grundlagt i det 19. århundrede. Siden midten af tres'erne har Rigsarkivet ladet foretage affotografering af disse Diarier, hvoraf det nu har rækken fra Neu Herrnhut fra 1733 til 1900 og rækken fra Lichtenfels fra 1758 forelobig frem til 1780.

Ligesom bind I og bind II står også bind III som et respektindgydende arbejde; og udover de kvaliteter, som også de foregående bind rummede, bør det fremhæves, at forfatteren her påviser og diskuterer fremkomsten af en række aktuelle fænomener som fødestedskriterium, ansættelsespolitik og subventionering af priserne på de opsendte varer. Der er således god grund til at gratulere forfatteren – og med ham også de bevilgende myndigheder, som med et forskerstipendium har medvirket til, at de enkelte bind har kunnet fremkomme med så korte mellemrum som sket er. Når forfatteren (s. 9) skriver, at »udgivelsesplanerne har været og er stadig svævende for hele værket«, er der kun at håbe, at også andre anmeldelser vil dokumentere det eksisterende behov for, at Finn Gad viderefører sin »Grønlands historie«.

Ole Feldbæk

Henrik Fangel: Haderslev bys Historie 1800–1945, bind 1. Udgivet af Haderslev Bank 1975. 574 sider, rigt illustreret.

Den 18. oktober 1875 startede Haderslev Bank sin virksomhed. I anledning af 100-års jubilæet ønskede man at udgive en bog om Haderslev bys historie i stedet for den sædvanlige firmahistorie ved sådanne lejligheder. Opgaven til dette prisværdige initiativ blev overdraget adjunkt Henrik Fangel. Da der i forvejen var skrevet en Haderslev bys historie til ca. 1800 af Th. O. Achelis – ganske vist et ældre værk fra 1929 – var det herefter Henrik Fangels opgave at skrive om tiden efter 1800.

Det foreliggende bind I går fra ca. 1800–1870, dog er det kun de økonomiske problemer, der behandles helt op til 1870; de øvrige problemer behandles til o. 1860.

Henrik Fangel har tidsmæssigt delt perioden op i tre afsnit: 1800–1835, 1835–1850 og 1850–1864/70. Selvom han er stærkest optaget af de økonomiske og sociale problemer, er det således blevet de nationale og politiske problemer, der har været bestemmende for dispositionen.

Hver af perioderne er igen delt op i særlige afsnit om den økonomiske og sociale udvikling, kulturelle forhold, samt den nationale og politiske udvikling, specielt i tidsrum-

met 1835–1850. Denne meget minutøse inddeling af de 60–70 år medfører mange gentagelser, og der forekommer ofte oplysninger, som der først gives en forklaring på i et senere afsnit.

Bogen indleder dog med en meget fyldig beskrivelse af forholdene i byen o. 1803 samt en oversigt over hovedtræk af udviklingen 1800–1890 (!). Indledningen bygger hovedsageligt på statistisk materiale (side 14), der af forfatteren er blevet »oversat« til adskillige tabeller og figurer. Det har været et møjsommeligt arbejde, som på en god måde illustrerer og supplerer den ofte meget tunge og besværlige tekst. Men forfatterens kærlighed til tabeller kan dog også få absurde konsekvenser, som når han f. eks. i et senere afsnit i tabel 51 side 420 om stændervalget den 12. december 1860 vil vise, hvor stor en procentdel af de forskellige erhverv, der stemte på danske henholdsvis tyske kandidater. Det ser meget fornemt ud, når der er 100 % tilslutning fra bestemte erhverv – men i flere tilfælde blev der blot afgivet 1 – én – stemme!

Et af Henrik Fangel's hovedproblemer drejer sig om proletariseringen af stadig større dele af Haderslevs befolkning. Forfatteren tager her sit udgangspunkt i befolkningens faktiske sammensætning i 1803, der vises i tabel 8 side 38. Kriterierne for befolkningens sociale inddeling består af »prestige, der var knyttet til de forskellige erhverv«, erhvervenes indtjening samt antal tjenestefolk. Selv om det nok kan diskuteres, hvor rimelige de af forfatteren benyttede kriterier er, så er der næppe tvivl om, at der faktisk fandt en proletarisering sted, når man ser på tabel 39 side 254, der viser den sociale inddeling i 1835. Antallet af fattige er da vokset meget stærkt. Men Henrik Fangel nævner selv side 119, at antallet af fattige i 1803 er meget usikkert og side 254 i forbindelse med tabellen fra 1835, at »alle de mange personer, der er anført som fattige ... er samlet under »fattige« uanset deres erhverv«. Det svækker unægtelig tallene, men selv om antallet af svende med eget hjem er gået frem fra 1,5 % til 4,1 %, så har der dog fundet en proletarisering sted, om end i beskedent omfang, når vi også tænker på, at byens indbyggertal mere end fordobledes i den samme periode 1800–1835.

Forfatteren viser endvidere i et meget interessant kapitel (side 64 ff.), hvorledes byens forskellige kvarterer efterhånden skiftede social status. Ja, i flere tilfælde er det endda således, at der er en klar forskel mellem den samme gades to sider, f. eks. Badstuegade (side 70 ff.).

De store sociale forskelle kom dog også til udtryk på anden vis, og specielt når vi ser på byens styre, magistraten og deputeretkollegiet. Her var det købmænd og fabrikanter, samt embedsmænd, der var de dominerende (side 40). Det fremgik dog også af de retningslinier, som da var gældende, at det måtte medføre store sociale forskelle (side 82 ff.). Bl. a. blev borgmesteren udnævnt af kongen, de tre rådmænd skulle godkendes af kongen og de seksten deputeretmedlemmer sad hver 16 år, hvor »fornyelsen« ikke skete ved selvsupplering, men ved magistratens valg.

Også efter at mere liberale principper var begyndt at dominere byens politiske liv, opretholdtes de store sociale forskelle, omend ikke så udpræget som tidligere. Men det var dog ikke så meget de sociale forskelle og politiske ideologier, som i december 1839 ved Frederik VI's død bevirkede, at det kom til en åben strid mellem magistrat og deputeretkollegium (side 340 f.) og efterhånden også mellem de deputerede indbyrdes. Det var fra nu af og i lang tid fremover først og fremmest de nationale problemer, der optog sindene, selvom Henrik Fangel i tabel 47, side 342, viser, at der samtidig med de nationale forskelle var klare sociale forskelle. Og hermed er vi ved forfatterens andet store problem: »... hvorvidt der er en sammenhæng mellem den sociale og økonomiske udvikling på den ene og den nationale og politiske udvikling på den anden side« (side 92).

Denne del af bogen er efter min mening den mest spændende og gennemanalyserede, samtidig med, at den er noget af det sværest tilgængelige og på enkelte punkter også noget problematisk.

Forfatteren belyser nemlig ikke, hvorvidt den sociale og økonomiske udvikling havde indflydelse på den nationale og politiske udvikling, men om der er sammenfald mellem de sociale og økonomiske interesser og nationale og politiske holdninger.

En anden ting der bevirker, at fremstillingen nogle gange virker problematisk, er sammenblandingen af, hvad forfatteren kalder overklasse og borgerskab. Side 339 omtales »de liberale ... som repræsentanter for den tysk sprogede overklasse« og kort efter står der: »Der fandtes i borgerskabet og de lavere sociale lag en udpræget forsigtighed og tilbageholdenhed over for alt nyt med en tendens til at betragte alle nye tanker og ideer som noget farligt«. Nogle år længere fremme i anden halvdel af 1840'erne er »konklusionen ... at borgerskabet var slesvig-holstensk« (side 395), ja, på den følgende side tales der om »det egentlige borgerskab, d.v.s. blandt de næringsdrivende købmænd, gæstgivere og håndværksmestre«. I tabel 49, side 400, om de dansksindedes sociale og erhvervs-mæssige placering 1849 vises det, at »ca. halvdelen af de dansksindede var håndværkere, og det antyder, at det er inden for det jævne borgerskab, vi finder de dansksindedes kerne« som på den følgende side kaldes »dette småborgerskab«. Og endelig side 402 skriver forfatteren: »Kernen i den danske bevægelse udgjordes derfor af det brede lag af mindre håndværksmestre, gæstgivere og handlende, d.v.s. den solide eller lavere middelklasse«. Derfor spørger jeg, hvad mener forfatteren egentlig?

Det var »ikke så meget spørgsmålet om dansk sprog og nationalitet« som »loyaliteten og troskaben mod konge og stat«, der fik »bredere kredse til at reagere imod den liberale overklasse«, skriver forfatteren side 339. Hermed er han stort set på linie med G. Japsen, der i sin bog om »Den nationale udvikling i Aabenraa« kalder dette »patriotisme«. Alligevel er afsnittet om den danske nationale bevægelse præget af den liberale Peter Hiort Lorenzens aktiviteter, og forfatteren skriver herom side 345: »Der er ... næppe tvivl om ... , at Hiort Lorenzen ikke ændrede politik eller brød med de ideer, han hidtil havde arbejdet for, først og fremmest en fri forfatning og på lokalt plan borgernes selvstyre«. Hvad der muligvis har været tilfældet i Aabenraa, hvor der var en anden social struktur, behøver derfor ikke umiddelbart at kunne overføres på Haderslev. Henrik Fangel nævner da også side 348, hvorledes bønderne fra oplandet begynder at gøre sig gældende allerede fra 1842, ja, han betegner dem endda – efter min mening ganske korrekt – som »rygraden i den danske bevægelse« (side 405).

Henrik Fangel har forsøgt at give en materialistisk fremstilling af Haderslev bys Historie (side 397), hvorved han ofte må presse lidt mere ud af kilderne end de tilsyneladende kan bære (f. eks. side 324 og 338). Alligevel havner han ofte netop i en mere idealistisk i sine konklusioner (side 408).

Selv om forfatteren har været igennem et enormt omfattende kildemateriale, er der alligevel visse områder, der blot er blevet periferisk berørt, f. eks. Lansenerkorpsets betydning. Det nævnes et par gange i forbifarten, f. eks. side 136, at det var »et vigtigt dansksproget element«. Det kunne derfor godt fortjene en mere selvstændig behandling.

Som nævnt i indledningen er bogen meget omfattende og ofte meget detaljeret. For at lette på overskueligheden og brugen af bogen som en egentlig håndbog, bør der derfor laves et indeks. Men det nås forhåbentlig i det næste bind!

Henrik Fangel har med dette store arbejde lagt et solidt grundlag for fortsat interesse for Haderslev bys Historie. Den første udgave er derfor ikke uden grund forlængst udsolgt.

Jørn Buch